

УДК 316.422

О. В. Колісник

доктор філософських наук, професор,
професор кафедри соціології

Київського національного університету культури і мистецтв

ТЕАТР У СОЦІОКУЛЬТУРНІЙ ДИНАМІЦІ СЬОГОДЕННЯ

Осягнення сучасності з позиції феномена, яким є театр, є вагомим складовою дослідження змін у системі ціннісно-мисленневих пріоритетів соціокультурних реалій того чи іншого суспільства. Спираючись на такі естетичні константи, як емоційно-почуттєва та духовне, театральне мистецтво впливає на умонастрої в соціумі, мотивуючи його представників до пошуків значимих сенсів гармонійного, довершеного тощо, що власне протистоїть буденній марноті.

Театр, постаючи мірою своєрідності людської суб'єктивності (національної, етнічної, культурної, політичної, соціальної тощо), у певні проміжки часу не обмежується суто естетичним контекстом. Специфіка розуміння театрального мистецтва постійно доповнюється новими смислами, усвідомлюючись на рівні чи утилітарних цінностей, чи високодуховних пріоритетів людського існування, чи здатності до суб'єкт-об'єктної й суб'єкт-суб'єктної взаємодії на рівні естетичних ідеалів, поглядів, теорій, чи особливостей осягнення дійсності й варіантів спілкування. Аналіз пріоритетів у парадигмах досконалого в театральному мистецтві свідчить про концептуальні зміни розвитку суспільства, тому їх дослідження є вагомим аспектом розкриття напрямів соціокультурної динаміки сьогодення.

Мета статті – здійснити соціофілософський аналіз ролі феномена театру в соціокультурній динаміці теперішньої повсякденності, виділити особливості сучасного театрального мистецтва, розкривши причини їх появи.

У зарубіжній і вітчизняній філософії, соціальних науках, мистецтвознавстві проблеми змістів театральної творчості, їх залежності від соціокультурних процесів і значення під час формування світоглядних парадигм сучасного людського життя розглядаються в роботах Н.М. Корнієнко, О.В. Наконечної, О.Г. Левченко, А.В. Гайшенець, Ю.М. Давидова, А.Д. Сіліна, Ю.В. Борєва, В.М. Дмитрієвського, О.А. Кривцуна, А. Арто, Е. Бентлі, Дж. Кейджа, Х.-Т. Леманна та ін.

Апелювання до всього обсягу людських емоцій, переживань, афектів, до всієї сукупності людських почуттів і здібностей, відсутність жорсткої примусової організації сприйняття роблять сучасний театр абсолютно унікальним феноменом соціальної реальності, в якій способом передачі й закріплення значимої інформації для суспільства відводяться чільні позиції.

Дослідження соціального статусу сучасного театру та його значення в соціокультурній динаміці суспільства свідчить, що феномен театру не існує тільки в одній єдиній формі. Так, відповідаючи потребам часу, концепції сучасного театрального мистецтва відзначаються своїм різноманіттям і плюральністю. Існують театри, які орієнтовані виключно на вишукану елітарну аудиторію, на підготовленого глядача, здатного оцінювати експериментальні рішення й екстравагантні нововведення, водночас є театри, які прагнуть до неодмінного успіху переважно в масового глядача. Тобто, залежно від ціннісних уподобань і пріоритетів у сучасного представника соціуму є вагома можливість вибору моделі як соціокультурної поведінки, так і вибору театру.

Різноманіття театрив постає як явище оновлення відповідно до потреб суспільства та подальшого розвитку театрального життя, в основі якого продовжують існувати загальні властивості дії цього виду людської активності на соціальне середовище. Так, художньо-цінні твори, які були і є актуальними, залишаючись об'єктами естетичної насолоди, формують підґрунтя для нових творчих пошуків, тоді як незначні або бездарні забуваються, навіть за умови, що мали комерційний або миттєвий успіх серед публіки.

Специфіка психологічної атмосфери театру, енергетичний обмін актора і глядача, масовість сприйняття й безпосередня спонтанність реакції публіки подовжують робити театр засобом формування громадської думки, творення соціальних орієнтирів, проте в сучасних умовах інформаційних воєн уже не таким впливовим, як, зокрема, телебачення й засоби масової інформації (далі – ЗМІ) в цій сфері. Утім щодо мистецтва варто зазначити, що театр пов'язаний із життям суспільства набагато більше за інші його види, й емоційно-почуттєвий характер сприйняття головних змістів і значень вистави робить отриману глядачем інформацію більш прийнятною та зрозумілою, допомагаючи тим застосувати її в життєвому повсякденні.

Відтак глядач у процесі театральної вистави отримує наразі для себе готову соціальну модель дозволеного, бажаного прояву своїх почуттів чи, навпаки, небажаного типу поведінки, яка має ризиковані й загалом непередбачувані руйнівні наслідки в тій чи іншій ситуації.

Театр створює можливості для прояву суб'єктивного оцінювання присутніми режисерської та акторської роботи, запропонованих моделей соціальної інтерактивності.

Наступними характерними ознаками сучасного театру є високий обсяг уваги й вибірковості, здатність його до концентрації сенсів життєвого досвіду, актуалізація творчого потенціалу глядача. При цьому зберігається форма безпосередньої життєвої події, оскільки все, що відбувається в театрі, розгортається прямо на очах у присутніх. Проте водночас це життя перебуває у сфері «театральної реальності», яка дещо відсторонена, відокремлена від публіки, в ній немає дрібниць і випадковостей буденного життя, вона подається великим планом, усе це й перетворює виставу на різновид «соціального експерименту». У підсумку присутні на виставі мають можливість зрозуміти те, що не завжди може бути усвідомленим у реальному житті.

Театр таким способом моделює суспільну поведінку глядача й виступає в якості соціального контролю сфери людських взаємодій і взаємин. Так, ще К.С. Станіславський зазначав, що глядач після знайомства з театральним мистецтвом повинен осягати навколишню дійсність і майбутнє по-іншому, набагато глибше, ніж до відвідування театру [4]. При цьому, впливаючи на публіку навіть поза своїми межами, театр здійснює це не настільки жорстко, як інші види масової комунікації, а живе і творче спілкування постає засобом звільнення публіки від меж усталених стандартів і стереотипів, які у своєму підґрунті спрямовані суто на руйнацію стосунків і провокування агресивного, безкомпромісного зіткнення інтересів взаємодіючих сторін.

У чому ж соціальна значимість сценічного мистецтва? Що залишать після себе сьогоднішні вистави? Сучасний театр не тільки визначає й відтворює ціннісні пріоритети, які вже наявні в соціумі як театр попередніх часів, а також акцентує увагу на тих парадигмах, яких, наприклад, бракує, а зміни в соціумі неможливі без наявності цих структур у суспільній свідомості громадян, їх масової присутності в повсякденній реальності людської взаємодії. Так, зокрема, мова йде про вимоги до себе, відповідальність за свій соціальний осередок стосовно потреб громадянського суспільства, зростаючих запитів соціуму щодо творчого потенціалу особистості, і театр має всі підстави та здатності формувати ці прояви, представляти їх у специфічній емоційно-образній формі цього виду мистецтва.

Творення нових сенсів, транслювання вже наявних театр як інформаційно значимий феномен сьогодення здійснює за допомогою не тільки авторського прочитання обраного сю-

жету, а й поширеного та популярного наразі в театральному середовищі засобу імпровізації артиста й режисера. Здатність творити підтекст імпровізацією акторського колективу є неочіненною характеристикою театру, яка, незважаючи на постійне зростання залежності людини від кіно, телебачення, інтернету, продовжує приваблювати публіку в умовах жорсткої конкуренції за глядацьку аудиторію. На цій неперевірній ролі театральності мистецтва ставив наголос К.С. Станіславський, зазначаючи, що у виставі слова є результатом, який можна досягнути й без допомоги театру, самостійно ознайомившись із п'єсою, а підтекст є наслідком колективної співдії творчої групи [4]. В іншому випадку глядач не прагнув би в театр, щоб подивитися на гру актора, а самостійно б знайомився з текстом.

Отже, театральна вистава творить підтекст, роблячи акцент на тому, для чого ще, можливо, не сформувався в уяві людини потрібні поняття або взагалі відсутні образотворчі засоби для їх передачі іншими видами мистецтва. Він є способом утілення вагомих значень і символів для людини або засобом їх моделювання. Викликати роздуми про потребу в розвитку як сенсу людського існування, мотивувати до розуміння бажань своєї душі (а не вагачого іншого), власне чого людина й прийшла в це життя, – шляхетна мета справжнього мистецтва загалом і мистецтва театру зокрема.

Крім того, для сучасної театральної ситуації вагомими постають можливості, які відсутні в інших видах мистецтва, зокрема здатність акцентувати увагу на самій взаємодії як такій. Проблемним полем цієї комунікації, як зазначає соціолог Б.В. Дубін, може бути взаємодія не тільки між людьми, а й людей з іншими сутностями (поза- й надлюдськими). Це може бути спілкування з сутностями, які не мають людської природи, не схожі на людину, чи з реальністю, яку складно уявити у звичних візуальних образах. Подібний тип взаємин у своїх творах намагався представити, наприклад, Моріс Метерлінк [5].

Театр також наразі виділяє й робить визначальною в соціологічно-культурологічному сенсі проблему подолання, розгрукання, збереження кордонів між усіма, хто бере участь у комунікації під час театральної вистави. Якщо сучасне мистецтво працює у сфері етичних, естетичних, соціальних кордонів, то театр актуалізує не тільки спілкування глядача, режисера і акторів, що можна вважати його конститутивною ознакою як виду мистецтва, а й інші види кордонів. Так, не менш важливою є межа між початком і закінченням вистави, яка може бути порушена в традиційному розумінні, коли, наприклад, відвідувачі театру ще не встигли стати глядачами, але їх уже намагаються залучити до спільної дії [5].

Сучасна театральна естетика загалом розглядає виставу як феномен, що поєднує в собі звичайні взаємини й невимовне. Театральний ефект відбувається через двозначності театральної ситуації, від поєднання вигаданого та реального. Естетика може бути зрозуміла не через визначення змісту (краса, правда, почуття, відображення людини), а виключно з того, що показує сучасний театр, як проведення кордонів перемикання контакту з реальністю і сценічною конструкцією. Театр у цьому аспекті є втіленням ідеї кордону, на думку Х.-Т. Леманна, що й визначає особливості його естетики в сьогоденних соціальних реаліях [2].

Сам театральний сюжет перестає відіграти в ньому першорядну роль, і основне глядацьке зусилля спрямовується не на стеження за розвитком «інтриги», а на вловлювання деталей, знаків, дискусійності.

Досліджуваний нами феномен соціальної дійсності будується також на сильних формах залученості, впливу на глядача, наприклад, довгий час самої вистави (від 3-х годин і більше), гучні шуми, створення потенційної небезпеки для глядачів, робота з відео, акцент на пластиці тіла, можливість переміщатися по всій території, яка сьогодні входить до цього театального простору, не обмежуючись тільки сценою.

Вистава нового часу є концепцією дзеркала світу, що спрямована на те, щоб глядач побачив і впізнав на сцені свої конфлікти й нерозв'язані власні завдання, визнав себе частиною існуючого цілого (суспільства). Театр призначається для

того, щоб відобразити й посилити соціальне середовище взаємодії та комунікації, осередок соціосимволічного контексту ідей, цінностей і умовностей.

Театральна реалізація естетики свободи постає як свобода від підпорядкування ієрархіям, від запиту на узгодженість, готові, задані відповіді. Сучасний театр стає місцем змішання дискурсів, переведення їх один в одного, місцем розповіді історій як акторами, так і глядачами, котрі їх розповідають самі собі.

Дія в театрі постає як особлива знакова система, специфічне буття, яке може бути зрозумілим і в осередку якого це розуміння й здійснюється. Способом цього розуміння є інтерпретація побачених і відчутих знаків-символів. Тобто, глядач стає співучасником дії й потрапляє в ситуацію інтерпретації, крізь яку усвідомлює себе, реальний світ, власні колізії життя.

Отже, множинні інтерпретації режисера, акторів, усіх учасників вистави формують сферу театральної події як підсумок діалогу між сценою та глядацьким залом. Відтак філософія сучасного театру розкривається через поєднання багатьох сенсів, якими володіє людина й у світі культури, і в житті, створюючи нові змісти комунікативно-дієвих ситуацій.

Наразі театральна вистава розкривається як текст, що реалізує авторський задум вербальної та невербальної комунікації з глядачем (музичної, образотворчої, зорової, архітектурної тощо). Тексти за рівнем складності своєї організації досягають рівня мистецтва, оскільки вони не можуть бути пасивним зібранням інформації, тому що є не сховищами, а генераторами смислів. Тексти (театральні дії) підкреслюють смисли, які існують у тому чи іншому соціальному осередку й вступають в активний діалог із текстами інших соціокультурних систем, постаючи місцем сплетіння змістів буття різних соціумів і їхніх ціннісно-мисленневих пріоритетів. Головним суб'єктом театральної дії завжди є людина, яка знаходиться в ролі актора, режисера чи глядача. Театр допомагає їй ставити перед собою філософські питання (бути чи не бути?...), дивитися на себе й своє життя ніби з боку, переусвідомлювати власний досвід, системи цінностей, обираючи ті, що спрямовують на саморозвиток і реалізацію бажань душі.

Отже, театр як смисловий текст інтерпретації, що має діяльнісно-комунікативну природу, здатний повертати людину до самої себе, консолідувати її життєвий простір.

Новий театр має загальну зі ЗМІ візуальну природу. Прагнення подолати відірваність людини від світу, опосередкованого ЗМІ, призводить театр до трансформації вистави зі звичного твору в подію, що змушує глядача сконцентруватися на теперішньому моменті й зробити якусь аналітичну роботу з визначення своєї позиції й додавання власних неочікуваних сенсів.

Для театру, як і для постмодерністського мистецтва загалом, характерний стан експерименту, постійне прагнення до подолання кордонів попередніх художніх форм. Х.-Т. Леманн висуває гіпотезу про те, що театр як єдиний вид мистецтва, що здатний робити проблемою сам процес комунікації, взаємодії, стає центром естетики (пост) сучасності [2].

Підсумовуючи зазначене, підкреслимо, що театр у соціальному досвіді сьогодення змінюється разом із суспільством, функції основних фігур (актора, режисера, глядача) трансформувалися порівняно з класичною театальною моделлю, порушено семіотичні відносини між текстом, словом і жестом, зламано просторові й часові конвенції. У цьому феномені сприйняття перестає бути запрограмованим, принципово нове значення отримує глядацька уява, глядацька активність і здатність до реконструкції: «Тільки тип ситуації визначає значення дій, і те, що глядачі самі визначають свою ситуацію і змушені брати відповідальність за спосіб своєї участі в ситуації, стає невід'ємним моментом сучасного театру» [2, с. 203]. Гра з кордонами, в кінцевому підсумку, призводить до питання про кордон театру як такого. Утім це не заважає цьому яскравому соціальному феноменові ХХІ століття в усьому різноманітті своїх жанрів і видів виконувати значні суспільні функції: бути засобом трансляції соціально значимих цінніс-

них орієнтацій і прийнятих норм, бути способом комунікації культур, методом передання соціального досвіду від одного покоління до іншого, від одних країн і народів до інших.

Література

1. Делёз Ж. Логика смысла / Ж. Делёз. – Екатеринбург, 1998. – 472 с.
2. Леманн Х.-Т. Постдраматический театр / Х.-Т. Леманн ; пер. с нем. Н. Исаева. – М. : ABCdesign, 2013. – 312 с.
3. Наконечна О.В. Зміна призначення театру як соціального феномену в руслі ознак часу / О.В. Наконечна // Аркадія. – 2004. – № 4. – С. 19–21.
4. Станиславский К.С. Статьи. Речи. Воспоминания. Художественные записи / К.С. Станиславский ; сост., вступит. ст., подгот. текста, коммент. И.Н. Соловьевой // Станиславский К.С. Собрания сочинений : в 9 т. / К.С. Станиславский. – М. : Искусство, 1993. – Т. 5. – Кн. 1. – 1993. – 630 с.
5. Дубин Б. Театральность в искусстве и за ее пределами. Круглый стол / Б. Дубин // Пространство и время театра [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://theatrummundi.org/material/theatricality/>.
6. Эстетика на переломе культурных традиций. – М., 2002. – 237 с.

Анотація

Колісник О. В. Театр у соціокультурній динаміці сьогодення. – Стаття.

У статті аналізується феномен театру в соціальному досвіді сучасних реалій. Зазначено, що дослідження його соціального статусу й напрямів подальших трансформацій є ознакою тих змін, у яких сьогодні перебуває суспільство. Підкреслюється ідея про те, що театр не тільки презентує потреби та запити часу, а й моделює суспільну поведінку глядача, виступає в якості соціального контролю сфери людських взаємодій. Установлено, що для сучасного театру характерний стан експерименту, центром його естетики стає намагання зробити проблемою сам процес комунікації, відобразити й посилити осередок соціосимволічного контексту цінностей і умовностей. Зазначається, що театр є концепцією дзеркала світу, яка спрямована на те, щоб глядач побачив і впізнав нерозв'язані власні завдання, визнавши себе невід'ємною частиною існуючого цілого (суспільства).

Ключові слова: театр, соціокультурна динаміка, естетика театрального мистецтва, ціннісні пріоритети, взаємодія.

Аннотация

Колесник А. В. Театр в социокультурной динамике современности. – Статья.

В статье анализируется феномен театра в социальном опыте современных реалий. Отмечено, что исследования его социального статуса и направлений дальнейших трансформаций являются показателем тех изменений, которые сейчас происходят в обществе. Подчеркивается идея о том, что театр не только представляет потребности и запросы времени, но и моделирует общественное поведение зрителя, выступая в качестве социального контроля сферы человеческих взаимодействий. Установлено, что для современного театра характерно состояние эксперимента, центром его эстетики становится попытка сделать проблемой сам процесс коммуникации, отразить и усилить социосимволический контекст ценностей и условностей. Отмечается, что театр является концепцией зеркала мира, которая направлена на то, чтобы зритель увидел и узнал нерешенные собственные задачи, признав себя неотъемлемой частью существующего целого (общества).

Ключевые слова: театр, социокультурная динамика, эстетика театрального искусства, ценностные приоритеты, взаимодействие.

Summary

Kolisnyk O. V. Theatre in the socio-cultural dynamics of today. – Article.

In the article, the author analyzes the phenomenon of theater in the social experience of contemporary realities. Indicated that studies social status of it and directions of further transformation is a sign of the changes that are currently being in the society. Emphasized the idea that theater is not only present needs and demands of the time, but also models the behavior of the public audience, acts as a social control sphere of human interaction. It was found, that postmodern theater is characterized by experimental condition, the center of his aesthetics becomes to make the process of communication problems, reflect and strengthen context of values and conventions. It is noted that the theater is a mirror of the world concept, which aims to ensure that the audience saw and recognized their own unresolved problem, finding himself an integral part of the existing whole (society).

Key words: theater, socio-cultural dynamics, aesthetics performing arts, value priorities, interaction.